

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.93.12>

УДК 811.161.2'38

НАЦІОНАЛЬНО-ПРЕЦЕДЕНТНЕ ІМ'Я ЛЕСІ УКРАЇНКИ В РЕЦЕПЦІЇ МОВЦІВ

ПЕТРЕНКО

Анастасія Сергіївна,

Anastasiia

PETRENKO,

аспірантка відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, вул.М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001;

E-mail: Sinitsan@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3328-4842>

graduate student of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine,

4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine;

E-mail: Sinitsan@hotmail.com

Автор статті вивчає феномен прецедентної особистості Лесі Українки як культурно значущого явища національно-мовної картини світу українців у рецепції сучасних мовців. Особливу увагу звернено на внутрішній лексикон таких авторитетних носіїв мови, як Олесь Гончар, Оксана Забужко, у назвах заголовків праць про Лесю Українку. Текстова інтерпретація поетеси відображає особливості сприйняття конкретної історико-культурної особистості як мотиватора національно маркованого прецедентного імені. Зміна засад вивчення життя і творчості письменниці відбивається в диференційних ознаках її прецедентного імені, актуалізованих у заголовках.

Ключові слова: *Леся Українка, прецедентна особистість, прецедентний мотиватор, прецедентне ім'я.*

Роль української літератури XIX ст. – поч. XX ст. у формуванні національно свідомого прошарку українського соціуму і сьогодні залишається визначальною. Усвідомлення національної ідеї, її кристалізація у влучному поетичному слові сприяли об'єднанню національно небайдужих громадян для розбудови ідейно єдиної, соборної держави. Тексти та ідеї, образи, висловлення, написані інколи більше сотні років тому, залишаються значущими й актуальними для сучасного мовця. Займаючи вагомe місце у шкільній загальноосвітній програмі, українська класична література надійно входить до

свідомості українськомовної особистості й займає певне місце в її когнітивній базі.

Яскравою перлиною виблискує на тлі чоловічого моря української класики постать Лесі Українки – мужньої і водночас тендітної жінки. Її місце в українській історії, культурі, літературі важко переоцінити. Невипадково, за даними соціологічних опитувань, що проводилися у різні роки незалежності, Леся Українка постійно входить у п'ятірку національно визначальних постатей [Забужко 2007: 31–32]. Які ж риси цієї особистості забезпечують її високий рейтинг поряд з Тарасом Шевченком, Богданом Хмельницьким, Іваном Франком та іншими геніями українського народу? Що в цій постаті привертає увагу багатьох відомих дослідників? Які риси цієї жінки набули значущості й визначили її як прецедентну для носіїв української мови і культури особистість? Відповіддю на це запитання, сподіваємося, й стане наша публікація.

Звертаючись до аналізу явищ прецедентності, ми розрізняємо такі терміни, як *прецедентний феномен* і *прецедентна мовна одиниця*. Прецедентний феномен (ПФ) як носій культурно значущої інформації для певної лінгвокультурної спільноти в певний історичний відтинок часу є ментефактом, місцем буття якого є людська свідомість. Єдиними засобами актуалізації ПФ у різних текстах-дискурсах є прецедентні мовні одиниці. *Прецедентними* називаємо такі мовні одиниці, які актуалізують/вербалізують прецедентні феномени у процесі комунікації і, крім власне лінгвальних ознак, є семіотично важливими знаками національної культури, носіями історико-культурних, побутово-релігійних, етнографічних, соціально-психологічних цінностей (стереотипів, кодів, символів) у межах або і за межами певного національно-культурного простору. За нашими спостереженнями, це переважно номінативні одиниці мовної системи з ознаками прецедентності. Отже, ПФ – це прецедентні тексти, прецедентні ситуації, прецедентні особистості, прецедентні артефакти, які можуть бути актуалізовані у процесі комунікації за допомогою ПМО (прецедентного імені, прецедентного висловлення, прецедентної цитати, прецедентного фразеологізму та ін.).

Повертаючись до нашої теми, зауважимо, що прецедентна особистість Лесі Українки є ментефактом національної когнітивної бази українців. При цьому засобами актуалізації цього ПФ є різні ПМО, зокрема прецедентне ім'я та прецедентне висловлення.

Загальновизнаним є факт того, що не кожна мовна одиниця, особливо власне ім'я, може виявляти ознаки прецедентного мотиватора. На думку О. О. Селіванової: «У когнітивному аспекті за прецедентним мотиватором завжди стоїть певна структура знань, фрагменти якої корелюють зі складниками структури знань про позначене або їх обирають довільно з естетичною чи рекламною метою» [Селіванова 2012:115]. Дослідниця, здійснивши класифікацію різних за інформативним статусом прецедентних мотиваторів, говорить про «доволі поширені й регулярні» персональні мотиватори, серед яких називає «позначення реальних видатних особистостей Київської Русі чи України за іменем, найчастіше за прізвищем або псевдонімом, інколи за іменем і прізвищем – письменників, музикантів, політиків, науковців, військових, народних героїв і т. ін...» [там само: 114]. Отже, прецедентними мотиваторами можуть бути ті власні імена, які дозволяють здійснювати певні аргументативні операції з використанням мотиваційних можливостей мовного знака – оніма. Відповідно власне ім'я повинно містити таку історико-культурну, біографічну або іншу інформацію, яка не лише відома переважній більшості носіїв певної лінгвокультури, а й має вагомі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди, які потенційно піддаються інтерпретації, переосмисленню. Пошук таких ознак особливо важливий для розуміння сутності утворення прецедентного імені, яке, услід за В. В. Красних, розуміємо як своєрідний складний знак, при вживанні якого в процесі комунікації відбувається апеляція не до власне денотату (референту), а до набору диференціальних ознак цього прецедентного імені. Відмінною рисою ПП В.В. Красних уважає, що в когнітивній базі зберігається саме цей вербальний феномен, а також те, що за ним стоїть і надає йому прецедентних властивостей [Красных 2003: 172, 197-198].

Таким прецедентним ім'ям є Леся. Воно неодноразово відтворюється у різножанрових дискурсах, апелюючи до прецедентної особистості Лесі Українки й актуалізуючи певний набір сутнісних та оцінних ознак.

Матеріалом для розвідки стала стаття, що була написана Олесем Гончарем на основі його виступу на урочистому зібранні до 100-річчя від дня народження Лесі Українки у Києві. Перша публікація статті була здійснена в газеті «Радянська Україна» (25 лютого 1971 р.) під заголовком «Слава і гордість народу», в газетах «Літературна Україна» (26 лютого 1971 р.) і «Радянська освіта» (27 лютого 1971 р.) під заголовком «Наша безсмертна Леся». Статтю автор також переклав російською, і вона друкувалася під заголовком «Гениальная дочь украинского народа» у журналах «Огонек» (1971. № 9. С. 14–15) та «Литературная Грузия» (1971. № 3. С. 5–6) під назвою «Будут знать о вольнянке и восток и запад». А також заголовки розділів монографічної праці Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій», що побачила світ 2007 року.

Здійснюючи аналіз заголовків статей і розділів, розглядаємо їх як своєрідну асоціативно-вербальну мережу, яка унаочнює авторські мисленнево-рецептивні дії та асоціації, викликані щодо вербального мотиватора (власного імені-стимулу) «Леся Українка». Завдяки цьому підходу можемо розглянути їх як індивідуальні й як такі, що уможливають виявлення й опис диференційних ознак, що формують ядро прецедентного імені, яке актуалізує певний згусток знань й оцінок, пов'язаних з прецедентною особистістю Лесі Українки, у мовній свідомості Олеся Гончара та Оксани Забужко.

Звернімо увагу на рецептивне мислення Олеся Гончара у виборі заголовка для публікації: «Наша Леся» – «Слава і гордість народу» – «Наша безсмертна Леся» – (рос.) «Гениальная дочь украинского народа» – (рос.) «Будут знать о вольнянке и восток и запад». У жодному із заголовків автор не вживає виключно власне ім'я. Обидва варіанти використовують словосполучення власного імені *Леся* з ад'єктивами-конкретизаторами, що експлікують його співвіднесеність з реальною особою, прецедентною для українців: *наша*,

наша безсмертна. Присвійний займенник *наша* може бути використаний лише до добре званої читачами людини: «Який належить до одного з нами колективу, товариства; який складається з нас» [СУМ 1974: V, 238]. Присвійний прикметник *наша* у сполученні з іменем *Леся* констатує єдиний можливий як для автора, так і для читача асоціативний зв'язок з постаттю Лесі Українки. Для свідомих українців «*нашою (безсмертною)*» може бути лише вона.

Заголовки «*Слава і гордість народу*» та «*Гениальная дочь украинского народа*» є перифразами, що доволі часто вживають автори публіцистичних текстів, що й робить їх мовними штампами, яким і є перший з двох заголовків. На нашу думку, без прочитання тексту важко зрозуміти, про кого буде йти мова, оскільки славою і гордістю українців можуть бути багато з визначних історичних постатей, культурних діячів. Однак, передбачаючи заздалегідь тему статті чи виступу, читач сприймає такий заголовок як авторську оцінку об'єкта. Крім того, обидва вони вказують на того, кому важлива ця оцінка – (*український*) *народ*.

Заголовок «*Слава і гордість народу*» не є зорієнтованим на одного об'єкта і може бути використаним для публікацій, присвячених багатьом постатям. Водночас він диктує певне обмеження щодо об'єкта, про який може йти мова у статті, а також експлікує й авторську оцінку особистості, якій присвячена стаття.

Об'єктні асоціації заголовка «*Гениальная дочь украинского народа*» є більш персоніфікованими порівняно з попередніми. Тут автор вказує на гендерні ознаки об'єкта опису: *дочь*. Словосполучення *гениальная дочь* ще більше звужує коло особистостей, які можуть опинитися в центрі уваги автора. В українській культурі в цілому, як і в українській літературі зокрема, не так уже багато геніальних дочок.

Перифраз, який Олесь Гончар вжив щодо Лесі Українки у заголовку «*Будут знать о волянянке и восток и запад*», цікавий тим, що він, по-перше, ідентифікує Лесю Українку за її місцем народження – *волянянка*, по-друге, зорієнтований у майбутні часи (*будут знать*), по-третє, експлікує авторську впевненість у міжнародному значенні української письменниці (*восток и запад*).

Аналізовані заголовки дають нам змогу описати такий вербально-асоціативний ланцюг, що виникає у рецепції Олеся Гончара у зв'язку з прецедентною особистістю Лесі Українки: *Леся Українка – наша Леся – наша безсмертна Леся – слава і гордість українського народу – геніальна дочка (українського народу) – волинянка, про яку знатимуть (на сході і заході)*. Зважаючи на те, що заголовки завжди є сильною позицією будь-якого тексту, де авторська інтенція виявляється якнайсильніше, можемо стверджувати, що вже вони дозволяють назвати деякі диференційні ознаки прецедентного імені Леся Українка, що вербалізує ментефакт, присутній у свідомості Олеся Гончара як одного з авторитетних представників національно-мовного колективу. Найважливішими ознаками ІІ Леся Українка для Гончара, за нашими спостереженнями, є: а) належність до однієї з нами спільноти (держави, колективу, землі, народу); б) значущість для українського народу (слава, гордість); в) жінка з неабиякими творчими здібностями.

Рецепції Олеся Терентійовича Гончара щодо життя і творчості письменниці є не лише визнаними, але й досить традиційними, класичними, а отже, зрозумілими пересічному українцеві. Літературно-критичні оцінки й асоціації Оксани Забужко є новими, оригінальними, інколи позиційно-дискусійними. Невипадково Н. Зборовська зауважує про протилежні типи письма цих письменниць в аспекті розгортання дискурсу любові й сексуальності, що дає підстави радше для протиставлення, ніж зіставлення їхніх світоглядно-культурних позицій [Зборовська 2004: 32, 38].

У цій розвідці звертаємося до аналізу виключно назви монографії, присвяченої геніальній Лесі Українці. Зважаючи на багатопроBLEMність монографії й широке коло питань, до висвітлення яких звертається авторка, розуміємо, що увесь текстовий матеріал у цілому і заголовки зокрема експлікують авторські рецепції та асоціації, пов'язані безпосередньо з особою Лесі Українки. Тому обмеженість назвою зумовлена лише обсягом розвідки і є умовною, оскільки все, до чого торкається думка О.Забужко у тексті, так чи інакше викликане постаттю геніальної волинянки.

Оригінальність рецептивного осмислення творчого життя письменниці експлікована вже в назві книги «*Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*». Така назва, на наш погляд, акумулює різноспрямовані асоціації авторки, викликані постаттю досліджуваного об'єкта. Цю різноспрямованість авторка експлікує вже формальними засобами різних вербальних кодів: латиницею і кирилицею. Навіть не володіючи жодною мовою (що сьогодні є неможливим), читач бачить поєднання двох графічно різних компонентів у одній назві. Це можемо інтерпретувати як сигнал, що, з одного боку, є засобом експлікації авторського задуму, його інтенцій, з другого – змушує адресата напружити думку, бути особливо уважним і спробувати декодувати зашифровані авторкою смисли.

Концентруючись на меті цієї розвідки, зосередимося на тих асоціаціях, що експліковані в назві і пов'язані з особою Лесі Українки. Насамперед, образно-узагальнена номінація французькою мовою *Notre Dame d'Ukraine* замість *Богоматір України* характеризує авторку як знавця іноземної мови та іншої культури, а також експлікує її ставлення до Лесі Українки, по-перше, як до «божественної» особистості, по-друге, як до особистості європейського «кшталту». Європейськість Лесі Українки закодована авторкою не лише вживанням іншомовного вербального коду, а також його глибинним, культурно-історичним смислом. Ця частина назви монографії є трансформованою прецедентною номінацією (ім'ям) із лексичною заміною одного компонента. Ця прецедентна номінація актуалізує асоціативний зв'язок з прецедентним артефактом **Собор Паризької Богоматері** (фр. *Notre-Dame de Paris*) – всесвітньо відомим католицьким храмом у центрі Парижу. Цей ПФ має універсально-культурне значення, займаючи відповідне місце у свідомості освічених громадян різних національностей. Культурно-історичний та оцінний ареол цього ПФ надзвичайно багатий. Апеляція авторки до нього демонструє культурну вагомість постаті геніальної письменниці, її значущість не лише для України. «Божественність» Лесі у рецепції Оксани Забужко аргументована також і її власним визнанням: «...для мене особисто Лесея Українка завжди була «наше все», –

ще підлітком я ввібрала була в себе, як губка, цілий її товстий темно-синій п'ятитомник ..., і у власних творах раз у раз продовжую наштотуватись на «підводні» від неї імпульси...» [Забужко 2007: 8]. Звичайно, заголовок не надає стільки інформації, проте від нього починаються мисленнєві пошуки дослідників і небайдужих читачів.

Друга частина назви монографії *Українка в конфлікті міфологій*, синтаксично оформлена двокрапкою, реалізує пояснювально-роз'яснювальну функцію. Цікаво, що Забужко в назву дослідження ставить прізвище письменниці, а не ім'я, як це робив Олесь Гончар, хоча ім'я є унікальним, однозначним і значущим для носіїв української мови та культури. Уважаємо, що так авторка нейтралізує можливі варіанти асоціацій і спрямовує їх в один бік – до Лесі Українки, постать якої бентежить письменницю, про що свідчать численні інтертекстуальні перегуки її творів (повісті «Інопланетянка», «Дівчатка», вірші «Задзеркалля: пані Мержинська», «Бульвар Лесі Українки», «Балада про горду царівну» та ін.) з текстами видатної письменниці-модерністки. Таке розуміння авторських інтенцій стає очевидним після знайомства із спостереженнями Ольги Шаф над творчим комунікуванням Лесі Українки та Оксани Забужко, яке дослідниця інтерпретує як «взаємодію свідомостей», чи «культурним комунікуванням», що «увиразнюється часовою віддаленістю їхніх епох». Наслідком такого діалогу є «...взаємне збагачення письменниць: О. Забужко скеровує вектор власних культурно-мистецьких зацікавлень у площину запропонованих її видатною попередницею естетичних парадигм, а доробок Лесі Українки в сучасному методологічному прочитанні та художній рефлексії О. Забужко набуває неоприятних досі смислових аспектів» [Шаф 2012: 244].

До таких міркувань і спонукає вжите у назві словосполучення «*конфлікт міфологій*». Тут лексема *міфологія* – це не тільки «Сукупність міфів якого-небудь народу. ... 2. Наука про міфи (у 1 знач.)...» [СУМ 1973: IV, 757]. У лексиконі Оксани Забужко вона має значення насамперед, як 'ідеологія, світобачення', що почасти втілені й у міфах, тому і можливий конфлікт. Саме в такому аспекті міжідейних інтерпретацій життя і творчості

знакової для української культури постаті і висвітлює її Оксана Забужко. Авторка аналізує «іпостасі культурної героїні» Лесі Українки (у термінології Ольги Шаф) чи, за нашою термінологією, прецедентні образи, викликані прецедентною особистістю Лесі Українки й вербалізовані прецедентними іменами жінка-Орфей, жінка-Фауст, Лицареса Святого Духа, ересіархиня та ін.

Аналіз заголовків текстів, присвячених життю і творчості Лесі Українки, написаних у різні історико-політичні часові відтинки розвитку української культури, демонструє нам авторський погляд на сутнісні ознаки характеру й поетичної обдарованості геніальної волинянки. І хоча розглянуто лише по одному заголовку, проте вони також виявили закономірності формування ядра та периферії семантичного поля прецедентного імені, що є визначальним для українців. Заголовки, обрані Олесем Гончарем до своїх статей, експлікують первинний етап формування прецедентного ореолу в імені, тобто етап виокремлення диференційних ознак у позначуваному денотаті. Саме ці ознаки визначають семантичне ядро мотиватора прецедентного імені і актуалізують його зв'язки з прецедентною особистістю Лесі Українки у свідомості сучасних українців. Проте, мабуть, справедливим виглядає заклик О. Забужко про необхідність переінтерпретації розуміння цієї постаті в історії української культури в цілому, а відповідно й необхідність формування нових ціннісних орієнтирів, що стануть підґрунтям інших диференційних ознак прецедентного імені, що задовольнятимуть, за словами О. Забужко, інші потреби нашого «колективного несвідомого». Власне, це й демонструє авторка, розгортаючи нові вектори осмислення творчого доробку письменниці в новій історико-культурній парадигмі.

Гончар О. Наша Леся. Гончар О. Твори: у 12-ти тт. Т. 9. Кн. 1. Публіцистика. Київ: Наук. думка, 2012. С. 256–265.

Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.

Зборовська Н. Жіноче письмо на порубіжжі віків (Леся Українка, Оксана Забужко). 2004. Слово і час. № 2. С. 32–38.

Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Аспропринт, 2006. 328 с.

Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.

Селіванова О. О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць. *Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке.* Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. С. 108–118.

Шаф Ольга. Леся Українка – Оксана Забужко: до проблеми творчої комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови.* 2012. Вип. 20. Ч. 2. С. 243–249.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ОГ – Гончар О. Наша Леся. *Гончар О. Твори: у 12-ти тт.* Т. 9. Кн. 1. Публіцистика. Київ: Наук. думка, 2012. С. 256–265.

СУМ – Словник української мови: в 11 тт. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

REFERENCES

Honchar, O. (2012). Our Lesia. *Honchar, O. Works.* P. 256–265. Kyiv (in Ukr.).

Zabuzhko, O. (2007). Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythologies. 640 p. Kyiv (in Ukr.).

Zborovska, N. (2004). Women's writing at the turn of the century (Lesia Ukrainka, Oksana Zabuzhko). *Word and time*, 2, 32–38 (in Ukr.).

Karpenko, O. (2006). Problematics of cognitive onomastics: monograph. 328 p. Odessa (in Ukr.).

Krasnykh, V. (2003). "Own" among "strangers": myth or reality? 375 p. Moscow (in Rus.).

Selivanova, O. (2012). Precedent motivation of nominative units. *The world of consciousness in language.* P. 108–118. Cherkasy (in Ukr.).

Shaf, O. (2012). Lesia Ukrainka – Oksana Zabuzhko: to the problem of creative communication. *Visnyk of the Lviv University. Series Foreign Languages*, 20 (2), 243–249 (in Ukr.).

LEGEND

ОГ – Honchar, O. (2012). Our Forest. *Honchar O. Works: in 12 v.* Vol. 9. Book 1. Journalism. P. 256–265. Kyiv: Nauk. Opinion (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. (1970–1980). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 09.11.2020

Anastasiia Petrenko

NATIONAL-PRECEDENT NAME OF LESIA UKRAINKA WOMAN IN THE RECEPTION OF SPEAKERS

The author of the article studies the phenomenon of the precedent personality of Lesia Ukrainka as a culturally significant phenomenon of the national-linguistic picture of the world of Ukrainians in the reception of modern speakers. The author turned to the study of the internal lexicon of such authoritative native speakers as Oles Honchar, Oksana Zabuzhko on the example of the titles of works about Lesia Ukrainka. The textual interpretation of this culturally significant figure reflects the peculiarities of the perception of a particular historical and cultural personality as a motivator of a nationally marked precedent name. The change in the principles of studying the life and work of the writer is reflected in the differential features of her precedent name, already actualized in the headlines.

The role of Ukrainian literature of the XIX – beg. XX century in the formation of a nationally conscious stratum of Ukrainian society and today remains decisive. Awareness of the national idea, its crystallization in the apt poetic word contributed to the unification of nationally indifferent citizens to build an ideologically united, conciliar state. Texts and ideas, images, sayings, sometimes written more than a hundred years ago, remain meaningful and relevant to the modern speaker.

Analyzing the titles of articles and sections, we consider them as a kind of associative-verbal network, which illustrates the author's thought-receptive actions and associations caused by the verbal motivator (proper name-stimulus) "Lesia Ukrainka". Thanks to this approach, we can consider them as individual and as those that allow the identification and description of differential features that form the core of the precedent name, which actualizes a certain bundle of knowledge and assessments related to the precedent personality of Lesia Ukrainka in the linguistic consciousness of Oles Honchar and Oksana Zabuzhko.

Keywords: Lesia Ukrainka, precedent personality, precedent motivator, precedent name.